

نقد فلسفہ داروین

تألیف

آية الله العظمى أبوالمجد شيخ محمدرضا نجفی اصفهانی
(۱۲۸۷-۱۳۶۲ق)

ترجمہ

مختصر آية الله حسن صافی
اصفہانی
(۱۳۳۷-۱۴۱۶ق)

آية الله شيخ مجدالدين نجفی
مجدالعلماء
(۱۳۲۶-۱۴۰۳ق)

تصحیح و تعلیق و تکمیل

دکتر علی زاهدپور

بسم الله الرحمن الرحيم

سخن ناشر

مدرسه علمیه صاحب الامر علیه السلام توسط علامه فقیه حضرت آیه الله حاج شیخ حسن صافی اصفهانی در سال ۱۳۵۹ شمسی شکل گرفت و جمعی از طلاب و فضلاء حوزه در آن ساکن و مشغول درس و بحث شدند. چون ساختمان قدیمی متناسب با نیازهای مدرسه نبود در سال ۱۳۶۹ تخریب و بنایی متناسب با مدرسه احداث شد که در سال ۱۳۷۱ دست مبارک ایشان افتتاح گردید. به دستور معظم له علاوه بر فعالیت‌های قبلی، قسطنی از این مجموعه برای تحقیق و نشر کتب ارزشمند علمای بزرگوار شیعه اختصاص یافت و با نام موسسه فرهنگی صاحب الامر علیه السلام فعالیت خود را آغاز کرد. متأسفانه در مهرماه ۱۳۷۴ ضایعه جبران‌ناپذیر فقدان آن عالم بزرگوار روی داد، ولی پس از ارتحال ایشان در هیچیک از فعالیت‌های این مجموعه وقفه‌ای ایجاد نشد و فعالیت‌های آن مرکز ادامه یافت و کتاب‌های نفیسی تحقیق و چاپ گردید که مورد استفاده‌ی علما و محققین و پژوهشگران حوزه‌های علمیه و مجامع علمی شیعه قرار گرفت.

اکنون پس از سالیان متمادی خوشبختانه یکی از نگاشته‌های عالم تشیع در مواجهه با افکار غربی، یعنی نقد فلسفه داروین، به زیور چاپ آراسته می‌گردد. این اثر بدیع به زبان عربی توسط حضرت آیه الله ابوالمجد شیخ محمدرضا نجفی اصفهانی (۱۲۸۷ - ۱۳۶۲ هـ.ق) در نقد افکار شارح آلمانی داروین، بُخُنِر، و شارح عربی وی، شبلی شمیّل، به رشته تحریر درآمده که خوشبختانه جلد اول آن توسط آیه الله شیخ مجد الدین نجفی، مجدالعلماء (۱۳۳۶ - ۱۴۰۳ هـ.ق) و جلد دوم آن توسط حضرت آیه الله حاج شیخ حسن صافی اصفهانی (۱۳۳۷ - ۱۴۱۶ هـ.ق) در دوره جوانی و در یک ماه مبارک رمضان در نجف اشرف به طور شایسته‌ای ترجمه شد. این اهتمام و کوشش این سه عالم دینی بر این کتاب نشان‌گر محتوای بدیع و ارزشمند این اثر است.

مؤسسه امیدوار است که با نشر این گونه آثار خدمتی به جهان اسلام و فکر شیعی عرضه داشته باشد و فعالیت‌هایش قرین رضایت حضرت صاحب الامر (عجل تعالی تعالی تعالی) باشد.

مؤسسه فرهنگی صاحب الامر (ع)

فهرست مطالب

۱۳	 مقدمه دکتر علی زاهدپور مصحح کتاب
۱۵	 شیوه آماده‌سازی ترجمه فارسی
۱۷	 شیوه ترجمه مترجمان
۱۷	 ترجمه‌های دیگر
۱۹	 پیشگفتار به قلم دکتر حامد ناجی اصفهانی محقق متن عربی کتاب
۲۲	 داروین
۲۳	 داروین و نظریه تکامل
۲۴	 گذری بر نظریه تکامل
۲۴	 ۱- نظریه خلق الساعه
۲۵	 ۲- تبدل انواع
۲۹	 ۳- نظریه حد وسط
۳۳	 تاریخچه کتاب نقد فلسفه داروین
۳۳	 کتاب فلسفه النشوء والارتقاء
۳۶	 علامه نجفی و نقد فلسفه داروین
۳۸	 گزارشی از درویشانه نقد علامه نجفی در دفتر اول
۳۹	 مقاله اول. سیر تطور اسلام
۴۰	 مقاله دوم. در تحلیل منش انسان
۴۲	 تکمله
۴۴	 ادله تکمیلی شارحان داروین
۴۶	 تذکر
۴۷	 مقاله سوم. در تحلیل مبادی چهارگانه داروین
۴۷	 ۱- تنازع بقاء
۴۸	 نقد
۴۸	 تکمله
۴۹	 نقد
۴۹	 ۲- پیدایش متباینات
۴۹	 نقد
۵۰	 ۳- وراثت
۵۰	 نقد
۵۰	 ۴- انتخاب طبیعی
۵۱	 نقد
۵۱	 ۵- انتخاب جنسی
۵۲	 نقد
۵۲	 تکمله اعتراضات وارد بر نظریه تکامل

- جایگاه نقد علامه نجفی ۵۴
- پاره‌ای از نکات در کتاب نقد فلسفه داروین ۵۷
- تدریس نقد فلسفه داروین ۵۹
- ترجمه حاضر ۵۹
- شرح حال آیه‌الله حاج شیخ حسن صافی اصفهانی مترجم جلد دوم کتاب ۶۰
- استادان ۶۰
- تألیفات و آثار ۶۱
- مرثیه و ماده تاریخ وفات ۶۲
- شرح حال آیه‌الله العظمی آقای میرزا محمدتقی مجلسی اصفهانی ۶۳
- شرح حال مؤلف و فرزندش مترجم جلد اول به قلم آیه‌الله حاج شیخ هادی نجفی .. ۶۵
- شرح حال مؤلف ۶۵
- نام - پدر - مادر - ولادت ۶۵
- تخصیلات و اساتید ۶۵
- مناخ اجازة ۶۷
- در کلام بنو کنان ۶۷
- هجرة به ۷۳
- تدریس و شاگردان ۷۴
- صورت و سیرت ۷۸
- تألیفات ۷۸
- ۱- الإجازة الشاملة للسيدة الفاضلة ۷۸
- ۲- أداء المفروض في شرح أرجوزة العروض ۷۹
- ۳- استيضاح المراد من قول الفاضل الجواد ۷۹
- ۴- إمطة الغين عن استعمال العين في معنيين ۷۹
- ۵- رسالة امجدیه ۷۹
- ۶- الإیراد والإصدار في حلّ مشكلات عويصة في بعض العلوم .. ۸۰
- ۷- تصانیف الشيعة ۸۰
- ۸- تعريب رسالة سير و سلوك منسوب به سيّد بحر العلوم ۸۰
- ۹- حاشیه بر «أكر» ثاوذوسيوس ۸۰
- ۱۰- حاشیه بر شرح واحدی بر دیوان متنبی ۸۰
- ۱۱- حاشیه بر کتاب روضات الجنات ۸۰
- ۱۲- حُلّی الدهر العاطل في من أدركته من الأفاضل ۸۱
- ۱۳- دیوان أبی المجد ۸۱
- ۱۴- ذخائر المجتهدین في شرح کتاب معالم الدين في فقه آل يس ... ۸۱
- ۱۵- رسالة في الرد على فصل القضاء في عدم حجية فقه الرضا ۸۲

- ۱۶- الروض الأريض فيما قال أو قيل فيه من القريض ۸۲
- ۱۷- الروضة الغناء في تحقيق معنى الغناء ۸۲
- ۱۸- سقط الدرّ في أحكام الكرّ ۸۳
- ۱۹- سمط اللآل في مسألتي الوضع والاستعمال ۸۳
- ۲۰- السيف الصنيع لرقاب منكري علم البديع ۸۳
- ۲۱- العقد الثمين في أجوبة مسائل الشيخ شجاع الدين ۸۳
- ۲۲- غالية العطر في حكم الشعر ۸۳
- ۲۳- القبلة ۸۳
- ۲۴- القول الجميل إلى صدقي جميل ۸۳
- ۲۵- گوهر گرانها در رد اتباع عبدالبهاء ۸۴
- ۲۶- نجمة المُرْتاد في شرح نجاة العباد ۸۴
- ۲۷- نقد فلسفة دارون (كتاب حاضر) ۸۴
- ۲۸- النوافج و الروزنامج ۸۵
- ۲۹- رقاياه الامهات والالباب ولباب أصول النسب والكتاب ۸۵
- ۳۰- تعلية بر رسالة المحاكمة بين العلمين ۸۵
- ۳۱- الحواشي على كتابي ۸۵
- ۳۲- أنا والأيام ۸۵
- ۳۳- رساله‌ای پیرامون حکم نهی استیغاه گرامافون ۸۵
- تذکر: رساله في عدم تنجيس المتناثر ۸۶
- همسر و فرزندان ۸۶
- وفات و مدفن و مراثي ۸۸
- مصادر شرح حال مؤلف ۹۳
- شرح حال مترجم جلد اول آية الله مجد الدين نجفی (مجد العلماء) ۹۵
- نام - پدر - مادر - ولادت ۹۵
- تحصيلات و اساتيد ۹۶
- مشايخ روايت و مُجازين از وی ۹۷
- در کلام ديگران ۹۷
- مجالس تدریس و برخی از شاگردان ۱۰۰
- تعيين قبله دقيق مصلاي شهر اصفهان ۱۰۴
- تألیفات ۱۰۵
- ۱- ایرادات و انتقادات بر دائرة المعارف فريد و جدی ۱۰۵
- ۲- ترجمه «نقد فلسفة داروين» به فارسی (كتاب حاضر) ۱۰۵
- ۳- حاشية روضات الجنات ۱۰۵

- ۴- حاشیه سمط اللآل في مسألتي الوضع والاستعمال ۱۰۵
- ۵- حاشیه وقایة الأذهان ۱۰۵
- ۶- دروس في فقه الإمامية (كتاب الصلاة و كتاب الصوم) ۱۰۶
- ۷- رساله‌ای در شرح حال آیه‌الله آقای حاج شیخ محمدحسین نجفی ۱۰۶
- ۸- رساله‌ای در احوالات آیه‌الله ابوالمجد شیخ محمدرضا نجفی ۱۰۶
- ۹- رساله‌ای در احوالات و شرح حال خودشان ۱۰۶
- ۱۰- صرف افعال ۱۰۶
- ۱۱- الفوائد الرضوية في شرح الفصول الغرورية ۱۰۶
- ۱۲- گل گلشن ۱۰۶
- ۱۳- المختار من القصائد والأشعار ۱۰۷
- ۱۴- الیواقیت الحسان في تفسیر سورة الرحمن ۱۰۷
- نمونه‌ای از اشعار ۱۰۷
- امت و جماعت ۱۰۷
- اخلاق و مردم‌داری ۱۰۹
- همسر ۱۰۹
- فرزندان ۱۱۰
- وفات و تشییع و تدفین ۱۱۰
- انعکاس اخبار ارتحال و مجالس ترحیم ۱۱۱
- مراثی و ماده تاریخ ۱۱۱
- مصادر شرح حال مترجم ۱۱۷
- تصویر صفحه اول ترجمه کتاب به قلم آیه‌الله مجدالدین نجفی ۱۱۸
- تصویر صفحه دیگری از ترجمه آیه‌الله مجدالدین نجفی ۱۱۹
- تصویر آغازین صفحه ترجمه جلد دوم به قلم آیه‌الله شیخ حسن صافی اصفهانی ۱۲۰
- تصویر انجام ترجمه آیه‌الله حاج شیخ حسن صافی اصفهانی ۱۲۱
- تصویر آغازین صفحه بازنویسی ترجمه جلد دوم به خط آیه‌الله محمدتقی مجلسی ۱۲۲
- تصویر انجام بازنویسی آیه‌الله محمدتقی مجلسی از ترجمه جلد دوم کتاب ۱۲۳
- تصویر دست‌خط مؤلف در مورد ترجمه کتاب توسط فرزندش و بشارت به طبع آن ۱۲۴
- مقدمه مترجم آیه‌الله شیخ مجدالدین نجفی معروف به «مجدالعلماء فرزند مؤلف ۱۲۵
- سرآغاز ۱۲۵
- یک سخن سودمند ۱۲۶
- فلسفه داروین با دیانت منافات ندارد ۱۳۱
- ماده چیست و مادیین چه می‌گویند؟ ۱۳۳
- ماده چیست؟ ۱۳۴
- اندیشه سیر ولیم تامسون انگلیسی درباره جوهر فرد ۱۳۷

۱۳۷	نظریات دانشمندان دربارهٔ ماده، فرضیاتی بیش نیست
۱۴۱	نقد فلسفه داروین جلد اول: نقد فلسفه نشوء و ارتقاء
۱۴۳	مقدمه مؤلف
۱۴۳	یک سخن که امیدوارم عموم خوانندگان توجه فرمایند
۱۴۵	یک سخن که امیدوارم متدینین در او دقت فرمایند
۱۴۶	بیان موضع کتاب در برابر بی‌دینی محض
۱۴۸	سخنی با بی‌دینان و دیگر پیروان این اعتقادات مدام الله بلطفه نكوهش فلسفه داروین
۱۴۸	نظرات منتشر شده داروین و منحرفان
۱۵۱	متن کتاب
۱۵۱	رابطه فلسفه نشوء و ارتقاء با الحاد و دیگر مذاهب
۱۵۳	گفتار نخست: در بیان شبهات در ادوار سه‌گانه اسلام
۱۵۳	دوره نخست: عصر بعثت
۱۵۵	دوره دوم: دوره عباسیان
۱۵۶	دوره سوم: دوره آمیزش با غربی‌ها
۱۵۸	تشویق مسلمانان به خودکفایی
۱۶۰	آگاه کردن مسلمانان از آنچه از دست خواهند داد
۱۶۱	انتقال علوم یونانیان پس از زوال عتبات آنان
۱۶۲	تشویق مسلمانان به تفکر
۱۶۵	نگاهی به فلسفه نشوء و ارتقاء از وجهه دینی
۱۶۵	این نظریه با وجود اشکالاتی که دارد، وجود آفرین را نفی نمی‌کند
۱۶۹	پیروان داروین سخنان را به الحاد متمایل می‌سازند
۱۷۱	اعتراف بزرگان فلسفه نشوء و ارتقاء به ایزد توانا
۱۷۱	لامارک
۱۷۲	مستر والاس و تقدم او بر داروین در نظریه نشوء
۱۷۳	نظریه نشوء با وجود خدای مدبر حکیم ناسازگار نیست
۱۷۶	هاکسلی
۱۸۰	اسپنسر و اعتقاد او به توحید
۱۸۲	داروین
۱۸۳	رابطه میان دین و علم
۱۸۴	اتفاقاً به مصلحت علم نیست که در برابر دانش بایستد!
۱۸۷	دین نه از بین می‌رود و نه دگرگون می‌شود
۱۸۹	علم هیچ‌گاه بر دین مقدم نمی‌شود
۱۹۱	یقینیات با آموزه‌های دینی مخالف نیست
۱۹۱	ظنّیات

۱۹۳	 دین نظام علت و معلول را باطل نمی‌داند
۱۹۶	 فصل: درباره اینکه انسان در خلقت خود از دیگر انواع موجودات مستقل است
۱۹۸	 گفتار دوم: در اینکه قبایل بربر معترفند که اصل انسان از موجود زنده‌ای خاص است
۱۹۸	 توتیمسم
۲۰۲	 دلایل فلسفه نشوء و ارتقاء
۲۰۲	 دلیل اول: شمول قوانین تغییر
۲۰۳	 پاسخ
۲۰۴	 دلیل دوم: تشابه انسان و دیگر موجودات
۲۰۵	 پاسخ
۲۰۶	 میمون و ویژگی آن
۲۰۸	 ممکن است انسان به میمون تبدیل شود، اما برعکس آن نمی‌شود
۲۱۰	 تباین انواع بر اختلاف اصل انواع دلالت دارد
۲۱۰	 دلیل سوم: درباره یکی بودن منشأ موجودات
۲۱۴	 پاسخ
۲۱۴	 نمونه‌هایی از جهات
۲۱۷	 تکمیل پاسخ
۲۲۱	 دلیل چهارم: وجود اعضای
۲۲۴	 علوم معاصر به صورت قاطع نمی‌تواند اعضا را بازمانده تلقی نمی‌کند
۲۲۸	 شبهه‌ای در موضوع مورد بحث
۲۲۸	 پاسخ
۲۲۹	 توضیح مطلب به شکل دیگر
۲۳۰	 پاسخ کسی که می‌گوید انسان در اصل خشتی/بی حیثیت بوده است
۲۳۱	 رد کسی که مدعی است مردان زمانی کودکان را شیر می‌دادند
۲۳۲	 پاسخ کسی که معتقد است نخستین مخلوق دارای صورت بشری، زن بود
۲۳۲	 استدلال به وجود اعضای زائد مقتضی وجود آفریننده حکیم است
۲۳۳	 پیروان داروین و وجوهی که برای تحول گفته‌اند
۲۴۲	 نمونه‌هایی از انسان‌های عجیب و غریب
۲۴۶	 بررسی آنچه در «جاوه» کشف شده است
۲۴۸	 نقد ادعای حلقه مفقوده بودن انسان جاوه
۲۵۶	 منقولات مربوط به حلقه مفقوده خبری مسلم نیست
۲۵۷	 دروغین بودن برخی اکتشافات
۲۵۹	 چند کلاهبرداری اروپائیان
۲۵۹	 کلاهبرداری در تاج پادشاه
۲۶۰	 کلاهبرداری در سنگ‌ها
۲۶۱	 کلاهبرداری در سفالینه‌های موابی

۲۶۳	پادشاه سئدانگ و دیدار او از «پاریس»
۲۶۵	سخن «موانس» درباره ارتقاء و تلاش او برای کشف واسطه
۲۶۶	رد نظر «موانس»
۲۶۸	علم تجربی تنها به آن چیزی می‌رسد که در دین آمده است
۲۶۹	فصل: در رد کسانی که می‌پندارند انسان و میمون جدّ مشترکی دارند
۲۷۱	مقاله سوم: درباره مبانی نظریه داروین
۲۷۱	چهار اصل بر اساس نظریه نشوء و ارتقاء
۲۷۲	انکار بدیهیات سه‌گانه از سوی طرفداران داروین
۲۷۲	۱: تنازع بقاء
۲۷۴	نقد
۲۷۷	نیم‌نگاهی دیگر به تنازع بقاء و بحث دیگری در او
۲۷۸	تنازع بقاء سبب ترقی نمی‌گردد
۲۸۰	تنازع بقاء سبب فقدان صورتهای واسطه نمی‌شود
۲۸۲	۲. در پیدایش باینات
۲۸۲	نقد
۲۸۵	۳. وراثت
۲۸۶	نقد
۲۸۹	۴. انتخاب طبیعی
۲۹۰	حقیقت امر در این باره چیست؟
۲۹۲	ملزم کردن داروین و پیروانش
۲۹۴	انتخاب جنسی
۳۰۳	فصل: در رد نظریه انتخاب طبیعی
۳۰۳	نگرش لامارک
۳۱۰	مذهب تحول و ارتقاء در طول سده‌ها
۳۱۵	انتخاب طبیعی همیشه به ارتقاء منجر نمی‌شود
۳۱۷	کمبود اجزاء با سخن کسی که قاطعانه معتقد به ارتقاء است متناقض است
۳۲۰	اعضای باقی‌مانده نه به کار تطور عام می‌آیند و نه با لاهوت تناقض دارند
۳۲۴	اعضاء زائد با اصل غایت منافات دارند
۳۲۵	دلیلی بر ارجاع جانداران به اصل واحد نیست
۳۲۷	تکمله‌ای بر رابطه میان قدرت الهی و علل طبیعی
۳۲۹	دین منکر علل خارجی و علّیت نیست
۳۳۴	اعتقاد به اصل واحد برای جانداران با توحید منافاتی ندارد
۳۳۵	رقابت علمی میان مادی‌گرایان و پاستور بر سر بی‌نیازی طبیعت از واجب الوجود
۳۳۷	قبول «خلق الساعه» سبب الحاد نمی‌شود
۳۴۰	نظریه تولّد ذاتی از زمان‌های قدیم موجود بوده است

۳۴۲	داوری نهایی درباره آنچه در شرح «بخنر» آمده است
۳۴۲	تکمله‌ای در پاسخ به برخی تشکیکات
۳۴۳	عمر زمین با مذهب ارتقاء منافات دارد
۳۴۴	تغییر در تحول ناگهانی
۳۴۶	نظریه انتخاب، از یک جهت با اتحاد اصل انواع منافات دارد
۳۴۷	نکته‌ای در خصوص مبدأ زبان‌ها و دیدگاه مذهب ارتقاء درباره آن
۳۴۹	مذهب داروین و علم اللغات
۳۵۲	بیان نظرات زمین‌شناسی و پالتولوژی درباره پیدایش حیات
۳۵۳	داوری در این مقام
۳۶۰	فصل: مقصود از ارتقاء
۳۶۰	تحقیق در معنای کمال و ارتقاء
۳۶۰	نقد سخن «اسپنسر» درباره معنای ارتقاء
۳۶۸	قرائتی دیگر از «اسپنسر» درباره معنای ارتقاء
۳۷۳	خاتمه: ر دفاع از شرافت انسان
۳۷۴	حیوان صرفاً با غریزه عمل نمی‌کند
۳۷۶	تفاوت میان حیوان و انسان
۳۸۱	نقد فلسفه داروین جلد دوم: در اثبات آفریننده و ابطال شبهات مادی‌مراها
۳۸۳	مقدمه آیه‌الله شیخ حسن صفائی اصفهانی
۳۹۳	گفتار نخست: در اثبات واجب الوجود
۳۹۴	اثبات آفریدگار
۳۹۵	برهان بر اینکه وجود آفریدگار بدیهی است و نیازمند برهان نیست
۳۹۵	مقدمات برهان
۳۹۵	قضایای اولیه
۳۹۷	غایت در صنع دخالت دارد
۳۹۹	مناظره خداشناس و مادی
۴۰۰	توجه به قدرت الهی در عالم
۴۰۱	وجود مدبّر عالم از نظر هر کس که به دینی معتقد است از بدیهیات است
۴۰۳	معنای دین و آزادی
۴۰۵	فصل: در مناظره بر روی کشتی بخار
۴۰۶	ساعت میر
۴۰۷	مقدمه‌ای در معنای غایت و نظم
۴۱۲	نظم عام در جهان
۴۱۵	رابطه میان قوانین طبیعت و قدرت الهی
۴۱۶	نظریه داروین با غایت و مقصد منافات ندارد
۴۲۰	قوانین طبیعت با غایت داشتن آنها منافات ندارد

۴۲۴	فصل: در نظم شگفت‌انگیز ساعت
۴۲۴	وجود برخی اعضای بدن منافعی است
۴۲۹	کوری وجدان متمدنان
۴۳۶	چگونه از قوانین طبیعت بر واجب الوجود استدلال می‌شود؟
۴۴۰	فصل: مناظره دربارهٔ یقین در ادعاها
۴۴۲	شناخت واجب الوجود و صفات او
۴۴۸	دانش صحیح با دین مخالف نیست
۴۴۸	شناخت قدرت واجب الوجود و توانایش بر هر کار
۴۵۱	شناخت نیروی پدیدآورندهٔ این جهان
۴۶۱	ماده قدیم نیست
۴۶۵	چگونه عالم با آفریدگار خود ارتباط دارد؟
۴۶۹	تبرئهٔ ارسطاطالیس از افتراء «بخنر» در اینکه مبدع ماده را نیافریده است
۴۷۲	تبرئهٔ صوفیان از بهتان مترجم شرح «بخنر» در نسبت دادن «پانته‌ایسم» به آنان
۴۷۵	تعریف ایجاد و ابداع
۴۷۹	ماده نمی‌تواند آفرینندهٔ خود باشد
۴۸۱	طبیعت اولیه نمی‌تواند دو تا باشد
۴۸۳	حرکت و جوهر متنازمنه متحد
۴۸۳	ماده محصور است
۴۸۸	ماده مخلوق است
۴۹۰	سبب طبیعی در ایجاد امور دارای سبب کافی نیست
۴۹۱	گفتار دوم: در دفاع از ادیان
۴۹۱	جهان بیهوده آفریده نشده است
۴۹۱	انسان بدون دین صلاح کار خود را نخواهد دانست
۴۹۴	دین پاک سبب رشد امت و محیط می‌شود
۵۰۳	جامعه/ اجتماع یکی از مقاصد دین است
۵۰۴	وضعیت عرب پیش از اسلام
۵۰۵	وضعیت عرب بعد از اسلام
۵۰۵	چگونه جنگ در اسلام مجاز شد؟
۵۰۶	دیدگاه ادیان دربارهٔ ریختن خون انسان‌ها
۵۰۷	دین با آزادی اندیشه به‌ویژه در عرصه‌های علمی مخالفتی ندارد
۵۰۹	فهم نادرست در قائل شدن به تعارض میان دین و علم یقینی
۵۱۱	خدمت دین به اجتماع
۵۱۲	خدمت دین به روان بشریت
۵۱۸	بازگشت به دین در میان ملل متمدن
۵۲۱	وقوع نسخ در شرایع به معنای خشونت و سختی احکام اولیه نیست

۵۲۲	احکام پیامبران خشن نیست
۵۲۴	تفاوت میان فلسفه و دین رویکرد عقل است
۵۲۵	شارع در صدور احکام زمان و مکان را در نظر گرفته است
۵۲۷	زمامداران از دین سوءاستفاده می‌کنند
۵۳۲	خونریزی و هرج و مرج در انقلاب فرانسه
۵۳۷	درباره قتل «ژاندارک»
۵۳۹	دین مانع پیشرفت ملت‌ها نیست
۵۴۱	لوتر و تأثیر او بر جامعه انگلستان
۵۴۶	دین با تطور تضادی ندارد
۵۴۸	دین نباید اندیشه‌ها را تحت فشار قرار دهد
۵۵۰	ادیان صورت تحول یافته یکدیگر نیستند
۵۵۱	توحید برخاسته از نظریه فetišیسم نیست
۵۵۷	از تشابه ادیان لازم نمی‌آید که قانون تحول، در ادیان هم جریان داشته باشد
۵۵۹	برخی سخنان سخیف و یاوه او
۵۶۱	اعتراضات دیگر به دین و پاسخ آنها
۵۶۴	از بدترین آیین‌های استبدادی آیین سوسیالیسم است
۵۸۰	فصل دیگر: در تئمه اعتراضات
۵۸۰	رابطه میان شرع و خیر و عدل
۵۸۳	خوشبختی از دیدگاه اپیکوریون و کلیه مسلک‌ها
۵۸۴	پیروی نکردن از شهوت نیاز به عاملی جز اراده دارد
۵۸۵	نفس
۵۸۹	دین است که استوارترین روش برای صلاح انسان است
۵۹۱	نصیحتی به همه دینداران و بلکه همه انسان‌ها
۵۹۶	تکمله‌ای در پژوهش‌های علمی بر ضد فلسفه داروین
۶۰۰	تذکر
۶۰۱	نمایه‌ها: نمایه آیات
۶۰۳	نمایه اعلام و فرق
۶۱۰	نمایه کتاب و رساله و مقاله
۶۱۲	نمایه اماکن
۶۱۴	برخی از مصادر تحقیق کتاب
۶۱۶	برخی از مطبوعات کتابخانه عمومی آیت‌الله نجفی ایران - اصفهان - مسجد نوبازار